

Per Frostin

Svar till Rune Söderlund

Rune Söderlund avfyrrar i *Filosofisk tidskrift* 1989:4 en breddsida mot mina arbeten om Marx (1978, 1982) under rubriken: "Den 'mogne' Marx religionskritik: Om en liten felöversättnings stora konsekvenser för marxforskningen". I denna uppsats påstår han att om en viss Marx-text översätts så som Söderlund vill faller min Marx-tolkning samman "som ett korthus", (s 10). Den text som debatten framför allt gäller återges nedan på tyska, efter MEW (Karl Marx/Friedrich Engels, *Werke*, 1956, s 392f), och på svenska, efter Ivan Bohmans här omstridda översättning (1970, s 323). Tvisten gäller närmare bestämt hur man skall tolka "die letztere" ("den sistnämnda") i sats 4 (i klarhetens intresse numrerar jag satserna) :

"(1) Selbst alle Religionsgeschichte, die von dieser materiellen Basis abstrahiert, ist -unkritisch.

(2) Es ist in der That viel leichter durch Analyse den irdischen Kern der religiösen Nebelbildungen zu finden,

(3) als umgekehrt, aus den jedesmaligen wirklichen Lebensverhältnissen ihre verhimmelten Formen zu entwickeln.

(4) Die letztere ist die einzig materialistischer und daher wissenschaftlicher Methode."

"(1) Även religionskritiken är okritisk, när den bortser från denna materiella grundval.

(2) Det är i själva verket mycket lättare att analysera fram den jordiska kärnan i de religiösa dimbildningarna.

(3) än att omvänt ur tidens verkliga livsförhållanden få fram deras i överjordisk dräkt skrudade former.

(4) Men den sistnämnda är den enda materialistiska och därmed vetenskapliga metoden ."

Såvitt jag kan förstå är Söderlund och jag eniga om följande tre påståenden: (1) Sats 2 beskriver den unge Marx' religionskritik. (2) Sats 2 och sats 3 utgör två varandra uteslutande alternativ av vilka Marx förespråkar det ena alternativet och avvisar det andra. (3) Sats 4 anger det alternativ som Marx förespråkar.

Debatten gäller, kort uttryckt, frågan: *Syftar "die letztere" i sats 4 på sats 2 eller på sats 3? Annorlunda uttryckt: Förespråkar Marx den metod som beskrivs i sats 2 eller den som redovisas i sats 3? Om han förespråkar den förstnämnda metoden finns det en fundamental*

kontinuitet mellan den unge och den äldre Marx när det gäller religionskritiken (vilket är en vanlig uppfattning, inte minst genom sovjetmarxismens inflytande). Förespråkar Marx däremot metoden i sats 3 innebär texten en grundläggande kritik av hans ungdomstids syn på religionen. I detta fall krävs en genomgripande revision av den populära uppfattning om Marx och religionen som hittills formats av texter av den unge Marx (särskilt det välkända citatet om religionen som opium).

Enligt min uppfattning syftar "die letztere" på närmast föregående sats, sats 3. Satserna 3 och 4 är med andra ord en kritik av den i sats 2 redovisade metoden. Den "materialistiska och vetenskapliga" metod som Marx förespråkar innebär att han vill utgå från "die jedesmaligen wirklichen Lebensverhältnissen" och analysera religionen med denna utgångspunkt (sats 3). Han avvisar alltså den feuerbachska metod som han förespråkat som ung: att utgå från "de religiösa dimbildningarna" för att genom analys finna deras jordiska kärna (sats 2). I stället för att—som Feuerbach—gå "uppifrån" (från idéerna) och "ner" (till den sociala verkligheten) bör religionskritiken enligt den citerade texten starta i en analys av samhället. Jag hävdar, kort sagt, att det även när det gäller religionskritiken finns en avgörande skillnad mellan den unge Marx' *filosofiska* metod och den *historisk-sociologiska* metoden i hans senare skrifter.

Söderlund förespråkar en diametralt motsatt tolkning av den kontroversiella texten. Han menar faktiskt att "die letztere" syftar på sats 2.

Det som Frostin tror, att Marx avvisar, nämligen framanalyserande av den 'jordiska kärnan' ur 'de religiösa dimbildningarna', är i själva verket vad Marx förordar ... Just det som Frostin tror, att Marx förkastar, är det som han pläderar för. Meningen 'Die letztere ist die einzig materialistische und daher wissenschaftliche Methode' syftar alltså just på framanalyserandet av 'den jordiska kärnan' ur de religiösa föreställningarna (s 14, 16; kurs av RS).

Den sistnämnda meningen innebär, kort uttryckt, att enligt Söderlund sats 4 syftar på sats 2.

Vad har då Söderlund för argument för sitt uppseendeväckande påstående att "die letztere" syftar på sats 2? Hans huvudargument är att "entwickeln" är kursiverat i första upplagan av *das Kapital*, men inte i MEW (som jag citerar). Han tror uppenbarligen att denna skillnad beror på ett förbiseende av utgivarna av MEW-editionen vilken han, lite nedlåtande, beskriver som en "populärutgåva".

MEW:s val att ej kursivera "entwickeln" beror emellertid inte på ett förbiseende utan är sakligt motiverat utifrån textkritiska överväganden. När Söderlund avfärdar MEW som "populärutgåva" är han uppenbarligen okunnig om att denna edition är en källkritisk utgåva som genomgående har använts i forskningen. Mats Dahlqvist, författare till avhandlingen *Att läsa Kapitalet* påpekar med rätta i sin *Inledning till Kapitalet, Första Boken. Supplement* (1985:7f): "Den i

Marx-forskningen av idag allmänt använda auktorativa och textkritiska utgåvan av Första boken är Band 23 i Marx-Engels Werke (MEW 23)." Även ett flyktigt studium av notapparaten i en vetenskaplig uppsats eller monografi är tillräckligt för att bekräfta detta påstående.

Skälet till att man i forskningen inte hänvisar till första upplagan av *Das Kapital* är att denna edition är behäftad med talrika inadvertenser —bland annat ett antal omotiverade kursiveringar —vilka successivt korrigerats i de följande upplagorna.

Söderlund bygger en omfattande men oklar teori på konstaterandet av det kursiverade "entwickeln", vilken i korthet innebär att sats 3 inte beskriver Marx' egen metod (vilket jag menar) utan religiösa människors sätt att skapa religion. "Das letztere" kan då, menar Söderlund, inte syfta på den närmast föregående satsen, sats 3, utan på den näst-näst-föregående satsen, sats 2.

Söderlunds tolkning är språkligt orimlig. Om man, som skett ovan, klart särskiljer de fyra omdiskuterade satserna är det uppenbart att "die letztere" syftar på sats 3, inte på sats 2. En analys av kontext och ett 20-tal parallelltexter i Kapitalet bestyrker för övrigt denna tolkning.

Ett annat problem i Söderlunds teori är ett fatalt tankefel: han förklarar min tolkning som en felöversättning vilket faktiskt innebär att han påstår att det finns ett översättningsfel i en tyskspråkig analys av en tysk text. Min Marx-forskning redovisades först i en tysk monografi, 1978. Denna tyska text har sedan sammanfattats och utgör några kapitel i en svensk populär framställning, 1982. I Söderlunds polemik förbises emellertid mitt grundläggande arbete, 1978, är tyskspråkigt och alltså inte beroende av någon översättning när det gäller Kapitalet. Söderlund (s 10) menar att det finns samma feltolkning i det tyskspråkiga och det svenskspråkiga arbetet. Men, kan man fråga sig, hur kan man tala om en "felöversättning" när det gäller en tyskspråkig analys av en tysk text?

Det faktum att ett tyskt förlag, tyska recensenter och en tysk läsekrets inte haft några invändningar mot tolkningen av den här omstridda texten visar dessutom att Söderlunds vidlyftiga diskussion om den svenska översättningen är irrelevant i sammanhanget. Söderlund utmanar löjet både när han i dramatiska ordalag beskriver "men" (sats 2, Bohmans översättning) som en "textförfalskning" vilken "på ett effektivt sätt hindrar {den svenska läsekretsen} från att erhålla en riktig uppfattning av textens innebörd" s 15) och när han menar att översättningen "få fram" medför att texten "vanställs" (s 15) och inte får vara "oförfalskad" (s 15).

Såvitt jag vet har ingen i något annat språkområde valt Söderlunds egenartade tolkning utan man har genomgående följt den tolkning som jag här förespråkat, att "die letztere" syftar på sats 3. Av utrymmesskäl nöjer jag mig med *ett* exempel och väljer då David

McLellan av två skäl. (1) Söderlund citerar honom. (2) McLellan är känd för sin omfattande Marx-forskning och har bland annat författat en av 80-talets mer uppmärksammade studier om marxismens religionskritik, *Marxism and Religion* (1987). McLellans kommentarer (s 26) visar hur han, liksom Ben Fowkes' engelska översättning av *Das Kapital* (1976), tolkar den kontroversiella texten på samma sätt som jag: sats 3 beskriver Marx' standpunkt.

Söderlunds diskussion med McLellan bygger emellertid endast på en populär, kortfattad essä om Marx' liv och tänkande (1971). Däremot är Söderlund uppenbarligen okunnig om McLellans ovannämnda arbete om religionskritiken som direkt berör diskussionen. Detta påstående gör jag därför att Söderlunds beskrivning av mig som en ensamvarg inte går att förena med det faktum att McLellan väljer samma tolkning som jag i den aktuella tvisten och att han lovordar min Marx-monografi (1978).

Även i övrigt visar sig Söderlund anmärkningsvärt okunnig om nutida Marx-forskning. En representativ bild av nutida forskning ges, menar jag, i det temanummer om marxismens religionsuppfattning som tidskriften *Social Compass: International Review of Sociology of Religion* publicerade 1988 (årg XXXV, nr 2-3). Genomgående beskrivs Marx' religionskritik på ett sätt som i huvudsak svarar mot min distinktion mellan en filosofisk metod hos den unge Marx och en historisk-sociologisk hos den senare (Enrique Dussel, till exempel, beskriver religionen i Marx' senare produktion som *essences concrètes*). I en redaktionell artikel sammanfattas artiklarna i ett antal huvudteser av vilka den första närmast svarar mot min historisk-sociologiska tolkning av Marx' ateism (s 163).

Jag kritiserar inte Söderlund för att ha förbisett McLellan 1987 eller *Social Compass*. Däremot konstaterar jag följande: (1) Söderlund hänvisar inte i något fall till arbeten om Marx' religionskritik (bortsett från Frostin 1978 och 1982) trots att han hänvisar till ett flertal i sammanhanget mindre relevanta arbeten. (2) Uppsatsen visar inte på någon punkt att författaren har kännedom om denna litteratur. (3) På flera punkter gör Söderlund utalanden som visar att han faktiskt inte känner till forskningsläget; ett exempel har jag givit i föregående avsnitt. (4) Avfärdandet av MEW visar att Söderlund inte i nämnvärd utsträckning studerat notapparaten i arbeten om Kapitalet (nästan genomgående hänvisar han till allmänna och översiktliga arbeten om Marx vilka saknar notapparat).

Avslutningsvis vill jag i korthet påpeka att Söderlunds referat av min Marx-tolkning är helt missvisande. Det påstås till exempel att jag skulle mena att den andliga produktionen ibland är primär i Marx' materialism (jfr Frostin 1978:101-112; 1982:33f) och att Marx övergett termerna bas och överbyggnad (Frostin 1978:102-103; 1982:33). I Söderlunds referat förbises också, som redan antytts, den centrala roll som ett 20-tal texter om religionen i *Das Kapital* spelar

som argument för min tolkning av den omstridda texten (Frostin 1978:147-200; 1982:55-83). I den utförliga diskussionen om andlig och materiell produktion (s 6-10) förbigås likaledes med tystnad de Marx-texter som är grundvalen för min argumentation, framför allt MEW 26 I, 47f (Frostin 1978: 107-110; 1982:33f). Dessutom har Söderlund uppenbarligen inte förstått vad jag menar med historisk-sociologisk religionskritik, metodisk ateism (jfr Frostin 1982:47-51), samhället som en helhet med olika nivåer med relativ självständighet (jfr Frostin 1982: 34) etc.

Det finns också andra frågor som skulle tarva ett klarläggande: Söderlunds egendomliga sammankoppling av Marx med Bultmanns idealistiska bibeltolkning; tolkningen av Marx med hänvisning till Engels och sovjetmarxismen (jfr Frostin 1978:16-17); förhållandet mellan Feuerbach och olika faser i Marx' utveckling etc.

I detta beriktigande har jag emellertid begränsat mig till vad jag utifrån uppsatsens rubrik och uppbyggnad tolkat som huvudanmärkningen, teorin om en felöversättning av sats 4. Jag har här visat att denna teori är ohållbar av fyra skäl:

- (1) Teorins utgångspunkt, åberopandet av en inadvartens i första upplagan av *Das Kapital*, bygger på okunnighet om MEW, en textkritisk utgåva.
- (2) Söderlunds påstående att "die letztere" syftar på sats 2 är språkligt orimligt (även om man kursiverar "entwickeln").
- (3) Det är ett tankefel att tala om en felöversättning när det gäller en tyskspråkig tolkning av en tysk text.
- (4) Forskningsläget visar att tolkningen av "die letztere" såsom syftande på sats 3 är allmän även i andra språkområden än det svenska.

Litteratur

- Dahlkvist, Mats, *Att läsa Kapitalet*, Lund 1978.
Dahlkvist, Mats, "Inledning", *Kapitalet*, Första Boken. Supplement, Lund 1985.
Frostin, Per, *Materialismus Ideologie Religion, Die materialistische Religionskritik bei Karl Marx*, München & Lund 1978.
Frostin, Per, *Den ofullbordade revolutionen. Kristendomens och marxismens dialektik*, Stockholm 1982; distribution: Arken, Lund.
Marx, Karl, *Capital*, översatt av Ben Fowkes, Harmondsworth 1976.
Marx, Karl, *Kapitalet*. Kritik av den politiska ekonomin. *Första boken*. Översatt av Ivan Bohman, 2. uppl, Staffanstorps 1970.
Marx, Karl och Engels, Friedrich: *Werke*, Berlin 1956.
McLellan, David, *Marx*, London 1971.
McLellan, David, *Marxism and Religion: A Description and Assessment of the Marxist Critique of Christianity*, New York, 1987.

Fotnot: Av utrymmesskäl har artikeln förkortats. En fylligare version med vissa sidhänvisningar etc kan rekvideras från professor Per Frostin, Pedellg 15 b, 223 60 Lund.